

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A MISÉZÉS IRÁNYA (UWE LANG
KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA)

„MÁRIA ORSZÁGA” –
GONDOLATOK OKTÓBER 8-ÁN
MIT ÉNEKELHETTEK HATSZÁZ
ÉVE A VÁCI SZÉKESEGYHÁZBAN?

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 83. Régi magyar Mária-antifonák
- 84. Aquinói Szent Tamás a templom-
szentelés ünnepéről

42. szám

2006. október

Gondolkodó Füzetek

Felelős kiadó: Dobszay László – Készült az MTA-TKI – LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkezesztettekhez

4. A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőöség vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus kereszttét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifónája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia – és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejünium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejünium II.

18. „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A misézés iránya (Uwe Lang könyvének bemutatója)

Az Ecclesia könyvkiadó november 17-én, pénteken este 6 órakor a Központi Szeminárium földszinti aulájában mutatja be Michael Uwe Lang angol oratorianus atya „Az Úr felé fordulva” című könyvének magyar kiadását.

Az 1960-as évek végén egyik templom a másikat utánozva átrendezte a szentélyt, új oltárt állított, és bevezette a „szembemisézést”. Sokan úgy vélik, hogy mindez a II. vatikáni zsinat rendeletére történt. Mások egy őskeresztény gyakorlathoz való visszatérésnek gondolják, ismét mások teológiai-liturgiai érveket hoznak fel mellette.

Nagy feltűnést keltett néhány évvel ezelőtt Uwe Lang rövid, de súlyos tartalmú könyve, melyben mindezeket az érveket végigvizsgálta. Tisztázta, hogy mi az, amiről a zsinat utáni hivatalos dokumentumok valójában beszéltek. Tanulmányozta a keresztény templomépítés módját keleten és nyugaton, s megállapította, hogy bár egyes helyeken egyedi körülmények miatt eltértek az uralkodó szokástól, a templomot, az oltárt, a misézést általában „keletelték”. Az első századok egyházi írói ennek okait is megadják. Könyvecskéjének második felében teológiai és pasztorális szempontból vizsgálja a „versus populum” és „versus orientem” ügyét, s gyakorlati javaslatot tesz, mely a jogos mai igényeket is, a keresztény hagyományt és teológiai megfontolásokat is tekintetbe veszi.

A könyv tekintélyét emeli, hogy hozzá Joseph Ratzinger bíboros, a mai pápa írt egyetértő előszót. A könyvet számos nyelvre lefordították, az olasz kiadást megjelenésekor az Istentiszteleti Kongregáció új titkára, a ceyloni Albert Malcolm Ranjith Patabendige mutatta be.

A magyar fordítást az Ecclesia kiadó gondozta, és öröndetes, hogy a szerző ez alkalommal – először – Budapestre látogat. A könyvbemutató nyilvános, s azon (az Ecclesia igazgatójának méltató szavai után) Lang atya rövid összefoglalást ad könyvéről (az előadás fordítását magyarul kiosztják), majd a könyvet megvásárlóknak azt a helyszínen dedikálja.

Nagyon ajánlom mindenkinek a részvételt.

„Mária országa” – Gondolatok október 8-án

Hartvik püspöknek Szent Istvánról írt legendájában olvassuk, hogy amikor a szent király halálát közeledni érezte, országa jövőjéről aggodalommal gondolkodva, szemét az égre melve így kiáltott fel: „Ég királynője, e világ jeles újjászerezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom, nékik utolsó istenhozzádot mondván lelkemet kezdedbe ajánlom.” A királyról készült, ennél korábbi kis és nagy legenda még nem tesz említést erről az eseményről, de Hartvik leírása sem utal valamiféle közjogi vagy állampolitikai jellegű gesztusra. Hartvik szerint István tisztán vallásos indítékkal kérte Mária oltalmát az egyháza és az országra. Nem volt ez szokatlan a korban. A legközvetlenebb analógiát Bizánc történetében találjuk: a 903-as pestisben Mária támogatását kérték, s ő mintegy kiterítve palástját a Városra, közbenjárásával megszabadította azt. Ennek emlékére, és Mária különleges oltalmának tiszteletére Bizánc október 1-ére ünnepet rendelt az Istenszülo Szűz Mária Oltalma néven. „Ma fényesen ünnepelek mi, hívő emberek, beárnyékolva a Te eljöveteled által, Isten Anyja, s a te tisztaságos orcádat szemlélve, alázattal mondjuk: Takarj be minket drága oltalmaddal, és ments meg bennünket minden rossztól, esedezve a Te Fiadhoz, a mi Krisztus Istenünkhöz, hogy üdvöztse a mi lelkünket” – éneklé az ünnep tropárijonja. De szinte minden ország katolikusai, a franciák, lengyelek, olaszok úgy tudták, hogy országuk Mária különös oltalma alatt áll. S nem is gondolták rosszul; mert mint valaki mondta: elég nagy Mária palástja ahhoz, hogy mindenki beférjen alája. (Ezt a gondolatot ábrázolja az Éneklő Egyház 784. oldalán a földünket palástjával betakaró Mária-kép.)

Ismétlem, István király felajánlásának vallási a jelentése, és így is gondoltak rá a középkorban. Nem volt Máriának külön „magyar” ünnepe, hanem arra kérték őt, elsősorban Nagyboldogasszony napján, „pro nobis, rogamus, rogita, ut valeamus te videre et in aeterna tuo iuvamine gaudere gloria – „érettünk, könyörgünk, könyörögi, hogy megláthassunk téged, és segedelmeddel majdan az örök dicsőségben örvendhessünk”.

A 17–18. században némileg megváltozott az esemény értelmezése. A barokk képeken már azt látjuk, hogy István király koronáját helyezi Mária lábai elé. Más képeken a hívő a szentkoronával ékesített Máriát szemlélheti. A változás okai nem csak érületiek, hanem történelmiek is. A török kor és a hitújítás kettős megrázkódtatást hozott az országra. Míg a középkorban természetes dolog volt katolikusnak lenni és magyarnak lenni (ami persze abban az időben nem nemzeti érzést jelentett, hanem inkább ország-tudatot), a baj mindkét tekintetben újfajta öntudatosodást eredményezett. A helyzetet súlyosbította, hogy a katolikus magyarok nagy része a Habsburgok uralmában látta mind az ellenreformáció támaszát, mind a török kiűzésének reményét, ámde ugyanez a Habsburg-uralom vált a nemzeti függetlenség veszélyeztetőjévé is. Ennek a helyzetnek egyik szimboluma lehet Mária-neve ünnepeinek szeptember 12-re való elrendelése: a törökök fölött aratott Bécs alatti győzelem emlékére.

Az ez idő tájt megfogalmazódó Regnum Marianumnak tehát vallási tartalma is van, de politikai és egyházpolitikai konnotációja, vagy legalább felhangja is. Megjeleníti azt, hogy a Habsburgok – enyhén szólva – erőteljes támogatásával a katolicizmus mintegy államvallás lett (a többi egyházak „megtűrtségének” különböző fokozataival). Ha van, ami jól látható határvonalat húzott a katolikus és nem-katolikus keresztények közé, az éppen a Mária-tisztelet. De a Regnum Marianum gondolat megjeleníthette az ország számára a nemzeti függetlenség egyik elemét is: a törökön vett győzelmet, majd pedig a Habsburg birodalmon belül való – legalább szimbolikus – nemzeti elkülönülést.

Előbb mindezt „felhangnak” neveztem, mert elismerem, hogy a templomok, papok, hívek számára **a közvetlen és elsődleges szándék és érzelem a gyermeki tisztelet volt.** Ez a megjegyzés a következő bekezdésekre nézve is érvényes!

Csak hogy mind az egyházpolitikai, mind a politikai értelmezés fikció volt. Az ország lakosságának csak többsége, de nem egésze lett az ellenreformációban katolikus. Az ország csak névleg vált függetlenné, valójában éppen ekkor vált osztrák gyarmattá. Mária országának földi helytartója a császár volt.

A 19–20. században nyilvánvalóvá lett a fikció fikció-volta (manapság úgy kiáltanak: hazugsága). Az ország, *mint egész*, őrizte ugyan a katolikus kulisszákat, de a többi egyház térhódítása, és az elvallástalanodás (meg az azt elfedni igyekvő „közéleti vallásosság”) láttán egyre nehezebbé vált a tizennégy millió magyart Mária országának nevezni. És nehéz lenne függetlenségről beszélni egy nagyhatalmak közt hányódó (egyre inkább csak „ordított hazafiságú”, a két világháború közti függetlenségért pedig felelősséget vállalni nem képes) ország esetében.

A „Mária országa” megjelölés ekkor kezdett tiszta és őszinte vallási tartalma **mellett** követeléssé, mondhatni harci fegyverré válni. „A ti bűnösök, hogy nem vagyunk Mária országa! Irányítsák az országot máriás emberek és hozzanak istenes törvényeket! Távolítsuk el a közéletből azokat, akik ezt akadályozzák. Legyen hazánk újra Mária országa!” Így vált e körökben uralkodóvá a Regnum Marianum közjogi-politikai értelmezése (noha a követelők közül sokan ugyanakkor bizonyára őszintén hittek annak vallási értelmében is).

Most nem akarom e fejlemény számtalan fonákságát végigtárgyalni (például azt, hogy alkalmassá válik-e valaki a közjó szolgálatára pusztán azzal, hogy „hiteles” ember; bármit értsünk is e szó alatt). Lehetetlen el nem ismerni, hogy egy nagy százalékban vallástalan, számottevő tömegben nem-katolikus lakosságú ország közéletét a 20. században nem lehet parancsszóval katolikus szelleművé tenni. Nem lehet a nekünk nem tetsző embereket „B-listára” tenni. Bár a közéletnek el kell ismernie, el kell fogadnia a katolikusságot, de nem kívánhatjuk meg, hogy azzal és céljaival azonosuljon. Akinek nem adatott meg a hit kegyelme, attól nem kívánható meg, hogy a hit következményeit elfogadja.

Azt jelenti-e mindez, hogy ne kívánjuk „Mária országát”? Azt jelenti-e, hogy az anyát ki kell tagadniuk gyermekeinek? Semmiképpen sem. Országunk a magyar állampolgárok országa, ugyanakkor a katolikusok számára „Mária országa”.

S mivel válik Mária országává? Azzal, hogy a katolikusok válnak krisztusibbá, méltóbbá ahhoz, akihez Mária el akarja vezetni gyermekeit. „Per Mariam ad Jesum” – Márián át Jézushoz: ez a tiszta katolikus gondolat és szándék. Ha a katolikusok az egyházon belül buzgón tanulják a hitet, megtartják az erkölcsöt, egyre bensőségebben élnek a litur-

giával és a liturgiában, az egyházon kívül pedig gyakorolják a testvéri szeretetet, szorgosak az állapotbeli kötelességekben, segítőkészek a társadalom életében, tisztelik, becsülik, szolgálják a természet, a kultúra, a tudomány, a művészet értékeit, szerények és szelídek, megértőek és békességkeresők, de ugyanakkor hitükben állhatatosak, dolgozók és megbízhatók – , akkor a maguk részéről építették Mária országát. S minél többen teszik ezt, annál inkább épül a szívekben Mária országa.

Emellett hinniük kell a „szentek közössége” dogmájában. Hinniük abban, hogy Mária hatékony közbenjáró értünk a mennyben. Közbenjáró az Egyház egészéért (ami pediglen nagyobb érték, mint egy múltadó ország, vagy nemzet szubsztanciája); közbenjáró minden egyes hívőért, de az egész emberiségért is, közbenjáró az angolokért és négerkért, a kínaiakért és spanyolokért – és közbenjáró értünk, magyarokért. Közbenjáró közösségeinkért is, szerzetesrendjeinkért és egyesületeinkért, közbenjáró városainkért és falvainkért. Közbenjáró Európáért és minden kontinensért, közbenjáró Magyarorszáért és minden országért. Ezt jelenti „Mária oltalma”.

Vagyis vissza kell térnünk ahhoz a *vallási* szándékhoz, amellyel Szent István király Mária oltalmába ajánlotta ezt az országot. Ebben az értelemben a modern Magyarország is Mária országa (valóban és nemcsak mint követelés), akkor is, ha nem mindenki ismeri *föl* és ismeri *el* őbenne mennyei édesanyját. Mert ennek felismeréséhez természetfeletti hit kell, ami messze túl van mindenféle politikán.

Mit énekelhettek hatszáz éve a váci székes- egyházban?*

A váci püspöki székesegyház 15. század végi zenei életéről semmi adat nem maradt fenn. Az egyetlen, de Báthory Miklós koránál kissé régebbi kézirat, az Eligius-kódex egy váci céh énekes szertartáskönyve; nem a katedrális, de még csak nem is egy plébánia, hanem egy inkább német orientációjú céh gyakorlatának tanúja.

* A 15. század végén élt váci püspök, Báthory Miklós emlékére rendezett konferencián elhangzott előadás.

Mégis van módunk legalább feltevés-szerűen leírni, mi történt a székesegyházban. A magyar egyház szervezete ugyanis azidőben egységesebb volt, mint ma. Az a kép, mely az egyes magyar püspökségek liturgikus és zenei életéről kirajzolódik, igen hasonló egymáshoz, akár Eger, akár Esztergom, Várad, Gyulafehérvár, Pécs, Zágráb (de akár olyan társaskáptalanok, mint Pozsony, Szeben, Szepes) dokumentumait elemezzük. Ezek a dokumentumok egyenként nem mondanak el mindent, de bennük annyi a közös elem, hogy az összességükből napfényre jövő rajzolat valamennyire, így Vácra nézve is mérvadó – természetesen számolva a helyi viszonyokból eredő kisebb különbségekkel is.

Még egy okunk van rá, hogy így járjunk el. Amikor a 17. század elején Pázmány a romanizálásért, vagyis a tridenti rítus átvételéért harcol, azzal érvel, hogy az esztergomi könyvek száma mindenfelé megfogyatkozott, a megmaradtak is rossz állapotban vannak, így az eddigi rítust nem lehet fenntartani. Pázmány itt az „esztergomi rítus”-t mint gyűjtőnevet használja az ország hagyományos liturgikus gyakorlatára nézve. Így válik érthetővé, miért nem volt szükség arra, hogy Vác, Győr, Eger és más püspökségek saját liturgikus könyveiket kinyomtasák: használhatták az esztergomit. Ez az egység nem jelenti, hogy az országon belül nem voltak helyi különbségek, olyanok, melyeket a korábbi, kézírásos liturgikus könyvek még tükröznek is. De ezek a különbségek mintegy belefértek abba a nagy egységbe, amit esztergomi rítusnak nevezünk, s amely az esztergomi típusú könyvekben más egyházmegyék számára is ott állt mintaként.

Az egység és sajátág viszonya különösen jól mutatkozik, ha az egeri székesegyház ordináriuskönyvét (mely éppen Báthory Miklós korában jelent meg Krakkóban) Esztergomhoz viszonyítva tanulmányozzuk. Az ordináriuskönyv részletesen leírja, melyik ünnepen, melyik ünnepi időszakban milyen rendben kell a kanonokoknak, oltárospapoknak szolgálatukat ellátni, mikor kik vezessék a liturgikus kórust; milyen színű paramentumokat használjanak, mi történjék, ha két ünnep ütközik egymással. Leírja azt is, hogy az egyes szertartásokat hogyan helyezzék el a székesegyház terében, milyen útvonalon kell vezetni a minden vásár- és ünnepnapra nagymise előtt tartott körmenetet a processziós templomhoz, vagy a templomot megkerülve, a téli időben pedig a templomon

belül. Az ordináriuskönyv efféle döntéseknél öntudatosan hivatkozik az egri káptalanra, a maga külön hagyományára. Ha azonban nem a megvalósítást, hanem a liturgia *tartalmát* nézzük, a könyv leírása csak jelentéktelen elemekben tér el a díszkódexekben és ősnymtatványokban tanulmányozható esztergomi szertartásoktól. Helyi jellegű Egerben egy-egy sajátos ünnep, vagy legalábbis annak magasabb rangja; az esztergomitől kissé eltérő a nagyheti szertartások néhány énekének válogatása és sorrendje. Abban is vannak kisebb különbségek, hogy mikor vezessék az éneket kanonokok, karpapok, ifjak vagy éppen kisdíákok. De ha az ilyen konkrét utasítások olykor különböznek is, a rendszer maga ugyanaz. Például Esztergomban is a fenti kategóriákból állítják ki az ünnep rangjához szabott rend szerint a korátori, vagyis kórusvezetői feladatok ellátóit. Erre való tekintettel tehát az esztergomi liturgikus könyvek tartalmát (kiegészítve a megvalósítást szabályozó egri ordináriuskönyvvel) nagyjából érvényesnek vehetjük Vácra is.

Ha már a kórusvezetőket említettük, kezdjük azzal, milyen lehetett a váci székesegyház kórusa hatszáz évvel ezelőtt. A kórus e korban természetesen nem az énekkart jelenti, hanem a liturgiát aktívan végző közösség teljességét. Gerincét a kanonokok alkotják. Ha más kötelezettségük miatt nem tudtak jelen lenni egy szertartáson, saját pénzükön kellett helyettest állítaniuk. A következő rend az oltárpapok és karkáplánok csoportja; elsősorban nekik kellett a kórusénekelés terhére vinni. Nem kevésbé fontos volt a diákok két csoportjának szerepe: az idősebbek, a procedensek az asszisztenciában is, a kórusénekekben is jeles szerepet vittek. De az ének fényét igazában a kisdíákok (pueri) csoportja adta, akik iskolás koruk kezdetétől fogva naponta aktívan részt vettek legalábbis a misén és vesperáson, olykor a matutinum-laudesen vagy a kishórákon is. Hogy erre képesek legyenek, az iskolában naponta jelen voltak az általános jellegű zenei képzésben és a liturgiára felkészítő próbákon. Ez a képzés igen eredményes volt: a technikai készségek megszerzését a használóktól fennmaradt számos késő középkori kottás feljegyzés tanúsítja. Hogy pedig a liturgikus énekeket is kellőképp tudták, a szerkönyvek, ordináriuskönyvek utasításai azzal igazolják, hogy számos éneknél, olykor éppen a legnehezebbeknél előírják, hogy azt a gyermekeknek is, vagy a gyermekeknek magukban kell előadniuk. Sőt

kényes szólisztikus szerepeket is bíztak rájuk, például a körmeneteken, nagyheti szertartásokon, egyes napokon pedig nekik kellett irányítaniuk a felnőtteket is magába foglaló teljes kórus liturgikus szereplését. Mindez nem feltevés. Amikor a török elől menekülő esztergomi iskola áttelepült Nagyszombatba, Oláh Miklós püspök sok évtizedes harcot vívott az új divatot követő tanárokkal azért, hogy az iskola hagyományának megfelelően elég időt hagyjanak a diákoknak a napi énekóra és a napi liturgikus szolgálat teljesítésére. (Még ma is tudunk ugyanerre példát mondani: az anglikán katedrális iskolákban ma is így alakul a gyermekek napirendje.)

Az egi székesegyház liturgikus kórusának létszámát Mezey László 150–180-ra becsüli. A váci sem lehetett ennél lényegesen kisebb. Mít és mennyit énekelhetett ez a kórus a székesegyházban? Az egi ordináriuskönyv analógiája alapján azt kell gondolnunk, hogy a teljes zsoltoszmát és a főmisét, vagyis naponta 3–4 órát. A vásár- és ünnepnapokon a mise előtt Aspergest és körmenetet tartottak. A körmenet állandó vagy az ünnephez tartozó énekeit általában a matutinum-responzóriumból és a himnuszokból vették. A stációtemplomnál, majd pedig a székesegyház hajójában megállva (ne feledjük, hogy a középkorban nem volt a hajó bepadozva!) egy verzikus és oráció hangzott el. Magának a misének valamennyi proprium- és ordináriuménekét a magyarországi dallamvariánsok szerint (esetleg annak helyi, váci hagyománya alapján) énekeltek. A magyar variánsanyag a gregorián ún. pentaton dialektusához tartozott, sőt annak legtisztább formáját hagyományozta, s ennek eredményeképpen a dallamok igen tiszta körvonalakkal, jól áttekinthetően szóltak, a mai hivatalos könyvekben közölteknél könnyebbek voltak. Nagy egészében természetesen a római egyház ősi repertoárját szolgáltatták meg, de néhány napon egyéni választással, regionális vagy lokális kompozíciókat is beiktatva határozták meg az énekrendet. Hogy csak három példát mondjak: ádvent 2. vasárnapján a szép *Rex noster adveniet* volt az alleluja, ádvent 4. vasárnapján a *Memento nostri* az introitus, a húsvéti *Pascha nostrum* alleluját két verssel énekeltek. Emellett a magyar hagyomány ismert saját dallammal ellátott római szövegeket is (például a karácsonyi *Dominus regnavit* alleluja), a magyar szentek

miséiben pedig saját alleluját énekeltek. A magyar hagyomány szerint valamennyi ünnepen sequentia előzte meg az evangéliumot.

A magyarországi zsoltosza az ősi római bazilikális officium változata, de egy igen sikerült, átgondolt szerkezetben. Elmondhatjuk, hogy a magyar zsoltosza a magyar egyházi műveltség ugyanolyan kiemelkedő értéke, mint remek középkori templomaink. Az év liturgikus rendjét kiegészítették a magyar szentek tiszteletére komponált teljes saját zsoltoszmák, melyeket a tridenti rítus bevezetése után sajnos Pázmány ígérete ellenére eltöröltek. Aligha van most időnk e zsoltosza részletező leírására, de azt bizonyosan kimondhatjuk, hogy egy karácsonyi vesperás vagy matutinum, a húsvét délutáni „gloriosum officium” a keresztkúthoz vezetett körmenettel, vagy Szent István király pompás 13. századi verses zsoltoszmája a keresztény istentiszteleti szellemnek Vácott is fenséges megnyilvánulása volt.

Zenei szempontból kiemelkedő időszak volt a nagyhét. Virágvasárnap a körmenetet a gyermekek szereplése és a bevonulás eseményeinek énekes megjelenítése tette emlékezetessé. Nagycsütörtökön a miséhez kapcsolódtak nemcsak a krizmaszentelés ünnepi himnuszai, a mise után tartott a lábmosás antifonái, az oltárfosztás és oltármosás énekei, hanem Krisztus búcsúbeszédének ünnepélyes recitálása is. Nagypénteken a keresztt behozatala nem néma menetben történt, hanem a bevonulás az Improperia részeinek szétoztságával drámai hangsúlyt kapott. A szentsír megnyitásához a zsoltoszmából vettek át responzóriumokat. Igen ünnepélyesen tartották a Triduum Sacrum zsoltoszmáit: minden napnak saját díszes lamentáció-dallama volt, a hórát pedig a Gyermekek Kyriéjének megrendítő szertartása zárta. A húsvéti vigíliában az Exsultethez egy klasszikus szabású magyarországi dallamot használtak, a keresztkúthoz természetesen a keresztelést előkészítő négy olvasmány után vonultak a saját dallamon énekelt litániával, a misében az alleluja visszajöttét a *Jam dominus optatus* tropus vezette be. A húsvéti matutinum végén került sor a szentsír felnyitására, s ehhez kapcsolódóan a húsvéti játék előadására. A feltámadási körmenetet nem a vigília végén tartották, hanem a nagymise előtt. Három grandiózus ének tartozott hozzá, melyek legnehezebb szólóit gyermekeknek kellett a szentély és kórus közötti emelvényről énekelni.

A székesegyház liturgikus éneke tehát lényegében magyarországi (talán váci) változatban énekelt gregorián volt. Megkérdezhetjük, jelen volt-e Vácott a mai egyházzene két másik műfaja: a többszólamú ének és az anyanyelvű népének?

A polifóniának Báthory Miklós püspök korában három fajtája élt Magyarországon. Az egyik: gregorián tételeknek, elsősorban szólóénekeknek két- vagy háromszólamú előadása rendkívüli ünnepi alkalmakkor. Ilyenek voltak például: Izaiás jóvendölése, Jézus nemzetségtáblája a karácsonyi matutinumban, az éjféli mise ószövetségi olvasmánya, egyes zsoltosma-záró Benedicamusok. Ezeket széles körben ismerték és használták, dokumentumaink szerint az ország különböző vidékein és még kisvárosi templomokban is. Ezek éneklésével biztosan számolhatunk Vácott is.

A másik polifon műforma: ritmikus kanciók többszólamú előadása. Ezek azonban nem a liturgiában kaptak helyet, hanem a vallásos társulások ájtatosságain.

A harmadik fajta: a korszerű nagypolifóniának közép-európai (német, cseh, sziléziai, lengyel, észak-olasz), vagy nyugat-európai (burgundi, németalföldi) stílusa. Ez a zene hazánkban először Mátyás király udvarában jelent meg, s egyes humanista neveltetésű főpapok környezete fogékony volt a minta átvételére. Itt már valóban képzett énekeszenészek kis csapatára volt szükség, három-négy felnőtt-énekesre, s ugyanannyi diszkantista gyermekre. Elterjedt nem lehetett, de jelenlétére szórványosan felbukkantak adatok. Ennek helye sem a nagyliturgia volt. Nyugat-Európában is, nálunk is, az alapítványi misék fundátorai hagytak pénzt erre a magasabb igényű produkcióra, ezen kívül az udvari vagy főpapi magáncapellák liturgiájához tartozott hozzá a korszerű többszólamúság. Egyik minőségben sem zárhatjuk ki jelenlétét Vácott. A székesegyházban bizonyára tartottak alapítványi miséket, s a megállapodás magába foglalhatta egy-egy Mária-motetta vagy polifon ordinárium éneklését. De Báthory itáliai tanulmányi éve, humanista nevelése, a reneszánsz udvari kultúrával való kapcsolata őt is ösztönözheték arra, hogy a zenei műveltség e legmagasabb fokát udvarában meghonosítsa, erre pénz áldozzon. Tényleges adatról a többszólamúság váci

jelenlétére vonatkozóan nem tudok, így e feltételezés csak az általános hazai helyzet ismeretében jogosult.

Egy disztinkciót kell tennünk akkor is, amikor az anyanyelvű énekről, azon belül anyanyelvi gyülekezeti énekről gondolkodunk. Azt mindenesetre biztosan elmondhatjuk, hogy a székesegyházak rendes liturgiájában a magyar nyelvű éneklésnek nem volt helye. Az egyetlen anyanyelven fennmaradt énekünket, az éppen Báthory korában feljegyzett *Te Deumot* nem saját liturgikus helyén, a matutinumban, hanem ünnepségeken, közéleti eseményeken énekelhették hálaadás gyanánt. A középkorban már feljegyzett magyar nyelvű vesperás talán inkább magánimádságul szolgált. A barokk korból dokumentált, azután évszázadokig élő népvécsernye, ha a középkorra egyáltalán visszavezethető, talán egyes plébánia-templomokban honosodhatott meg.

Volt azonban egy nem túl bőséges, talán tucatnyi dallamból álló standard népénekrepertoár, mely nem ugyan a liturgiában, de az akkor még önálló prédikációkhoz kapcsolódva az egész országban élhetett. E repertoár része volt például a *Gyermek születék Betlehemben*, a *Nékünk születék mennyei Király*, *Dicséretes az gyermek*, *Krisztus feltámadta*, *Feltámadt Krisztus e napon* s még néhány további. Ezeket bizonyára tudták és prédikációk előtt, után, a népájtatosságokon énekeltek Vácott is. A harmadik népénekreteg a kisebb csoportok, vallásos közösségek külön gyakorlatához tartozott. Ebből is mintegy tucatnyi éneket ismerünk, ilyenek: *Üdvözlégy*, *Istennek szent anyja*, *Atyának Bölcsessége, isteni bizonyság*, *Angyaloknak nagyságos asszonya*. Hozzájuk sorolható még néhány, népszokásban fennmaradt, talán eredetileg is oda való ének, mint: *Ó fényességes szép Hajnal*, *A pünkösdek jeles napján*. Ha ezek, vagy közülük néhány élt is Vácott, az – a német kifejezést lefordítva – inkább a keresztény társasági, mint keresztény társadalmi élet tartozéka volt. Jó évszázadnak kellett eltelnie, hogy effélék bekerüljenek a katolikus plébániák istentiszteleteibe, s még további öt évszázadnak ahhoz, hogy a székesegyházi liturgiában is helyet kapjanak.

A magyar késő középkor egyházi zenéje Nyugat-Európával, vagy akár Csehországgal összehasonlítva, konzervatívabb, akár azt is mondhatjuk, egyszínűbb volt. Ezekben az országokban a többszólamúság is, az anyanyelvűség is sokkal kiterjedtebb volt (repertoárjában, földrajzi

elterjedtségében, liturgiai funkciójában) mint nálunk. De ez a konzervativizmus két előnnyel is járt. Sokkal mélyebben meggyökerezett, begyakorlott, a tudatvilágban feldolgozott liturgikus kultúrát tartósított, méghozzá az iskolázottak teljes körében, tehát a világi társadalom egy részében is. Másrészt tovább megtartotta e gyakorlat ősi vallásos-liturgikus jellegét, miközben másutt a liturgiától idegenebb, sokszor világias hangok szóaltak meg egyre gyakrabban a templomokban.

Mennyit tud és akar hát a mai Vác vállalni a magyar hagyományból, mely az ősi város saját hagyománya is?

Például a tandíj

A közelmúltban a londoni repülőtérrel autóbuszon utaztam Oxfordba. A jegy 17 fontba került, 4 fonttal többbe, mint két évvel ezelőtt. Először jó magyar módra háborogtam. Azután jóhiszeműen feltételeztem, hogy azért kerül ennyibe, mert ennyibe kerül. Mindennek megvan az ára: az autóbusznak, a benzinnek, a sofőrnek, a vállalat vezetésének, és kell, hogy illő nyeresége is legyen, különben nem tudnának fejleszteni. Ki fizesse ezt meg? Két lehetőség van: vagy az állam, vagyis fizesse valamennyi angol ember, egyenletesen szétterítve. A másik, hogy csak azok fizessenek, akik és amennyire igénybe veszik. Ezt egyetlen módon lehet adminisztratív elintézni: a költségeket fedező jegyeladással.

Nos, ez az, amit nálunk senki sem akar megérteni. Az emberek azt képzelik, hogy egyrészt vannak a dolgok, amelyeket az államnak kell működtetni, mi meg, amikor akarjuk, igénybe vesszük. Másrészt meg van a jegy (ár, stb.), ami piszok találmány, amivel „a zsebünkben kótorásznak”. Meg van az adó, amit a zsivány állam elsüllyeszt, meg kioszt a saját embereinek. Amíg ezen a primitív, indulati „közgazdaságtanon” túl nem jutunk, nem is jutunk semmire. Aki azt gondolja, hogy az állam elhatározásán múlik, mi mennyibe kerül, meg azt gondolja, hogy azért mennek így a dolgok, mert „a politikusok lopnak”, az sohasem fogja tudni helyesen megítélni a közügyeket. Lehet, hogy a politikusok lopnak (valamennyit talán mindenütt), de ez semmi ahhoz képest, hogy milyen összegekről szól a nemzetgazdaság. Tegyük fel, hogy egy politi-

kus százmillió forintot „lenyúlt”. Észrevehetetlen összeg ahhoz képest, amibe az egészségügy, a köztisztviselői munkabérek, a nyugdíjak kerülnek. Ha az ún. nagy rendszerek nem működnek egyensúlyosan, akkor a legtisztább kezű kormány alatt is tönkremegyünk. Ha ezek egyensúlyosan működnek, akkor ebbe még egy kis korrupció is „belefér” (ha nem is szép dolog).

Nézzük csak a tandíj kérdését. Tandíjmentes egyetemi oktatás nincs. Az egyetem sokba kerül, nagyon sokba, az egyetemek pedig egyre többet követelnek (többé-kevésbé jogosan). A tandíjat *valakinek* meg kell fizetnie. A kérdés csak az, hogy ki fizesse meg: mindenki, avagy részt vállaljon belőle az is, aki tanul. A tandíj nem egy önkényes döntés kérdése, ha akarom, van, ha akarom nincs. A tandíjmentesség nem alanyi jog, hanem – a jelen pillanatban – „szocialista vívmány”, melynek fenntartása egy közepesen fejlett országban csak a szocialista újraelosztási rendszerben lenne reális.

Az oktatásnak persze két haszonélvezője van: a végzett hallgató és az ország. A végzett hallgató akkor is az adófizetők pénzén szerezte meg tudását, ha utána elmegy külföldre, lényegesen nagyobb bérért, mint amit ez az évszázadon át szenvedett ország fel tud ajánlani. Ez esetben tehát a „gazdag” magyar adófizetők támogatják a „szegény” Amerikát. Kétségtelen, hogy ha a kiképzett diplomás itt marad, az ország szellemi ereje is növekszik. Ezért indokolt, hogy az adófizetők (vagyis az államkassza) is támogassa az egyetemi oktatást, sőt abból a nagyobbik részt vállalja.

Ennek megfelelően Európa csekély kivétellel minden országában tandíj van. Irracionális, hogy Magyarországot tartsuk gazdagabbnak a virágzó nyugat-európai államoknál, s kívánjuk azt, hogy a képzést teljes egészében az állam kifizesse. (Ez sajnos megfelel annak a tapasztalatnak, hogy az egyetemi hallgatóknak az utóbbi években csak jogaik vannak, kötelességeik nem. Az egyetemi hallgató annyiszor vizsgázik, ahányszor csak akar, az oktató pedig köteles, miközben esetleg 80–100 hallgatót kell félévente levizsgáztatnia, akár háromszor-négyszer végigülni a felkészületlen hallgató nyögdécseléseit. És ő ezért nem kap semmiféle extra díjazást! Az egyetemi oktatók egyre többet panaszkodnak arra,

hogy a hallgatók tekintélyes része számára az egyetem sine cura, nincs bennük valódi érdeklődés, munkafegyelem, szakmai szeretet.)

Van természetesen szociális probléma. Egyes hallgatók számára megfizethetetlen a tandíj. Mások meg autóval járnak és esténként a McDonaldsban vigadoznak. Ezt a problémát szociális ösztöndíjjal, szociális alapú tandíjkedvezménnyel kell megoldani. De ezt is gondoljuk meg: most jártam egy angol kollégiumban – az étteremben kizárólag diákok dolgoztak!

Illő lenne a tandíj meghatározásánál a tanulmányi eredményeket is tekintetbe venni! Van itt egy hatalmas igazságtalanság. Az egyik hallgató 96 ponttal bejutott az egyetemre, és élvezi a tandíjmentességet. A padban ott ül mellette egy másik hallgató, aki 95 pontot kapott, és emiatt teljes költségtérítést fizet. (A teljes költségtérítés, legalábbis az én egyetememen félévente 400 ezer forinttól 1,5 millió forintig terjed!) Lehet, hogy a jobb eredménnyel bejutó hallgató később lazásál, a kissé gyengébb viszont igen jó eredményt ér el. Mégis az öt éven át megmarad a startnál megállapított különbség. Egyszer sem hallottam, hogy ez ügyben valaki (HÖÖK, tüntetők) felemelték volna szavukat.

Nem lenne jobb az alanyi jogú tandíjkövetelés helyett ésszerű javaslattal előállni, mely szétteríti a terheket? Bevezeti a tandíjat, de annak *mértékét* a felvételi vizsgától, majd pedig tanulmányi eredménytől teszi függővé, gondoskodik eseti tandíjmentességről és komoly szociális támogatásról?

Egy ilyen rendszert megpróbáltam a HVG-ben írt kis cikkben körvonalazni. Röviden: az átlagos felvételi/tanulmányi eredményt elért hallgató az állami finanszírozás egy negyedét fizeti tandíjként, a jobbak tandíja az átlag minden tizedénél aránylagosan csökken a 0-ig, a gyengébbeké meg ugyanígy növekszik. A befolyt összeg $\frac{3}{4}$ része az egyetemé, $\frac{1}{4}$ részéből pedig a szociális hátrányokat küszöbölik ki. (Az említett cikkben a konkrét számjavaslatok is olvashatók.)

De most nem csak a tandíjról van szó, hanem hogy próbáljunk meg óvatosan, körültekintően, kiegyensúlyozottan gondolkozni, amikor közügyekben állást foglalunk.

Jegyzetek a liturgiáról

83. Régi magyar Mária-antifonák

O inchyta David Regis Filia:

Ó, Dávid királynak te nemes leánya, szentséges szűz Mária!
Isten által a világ kezdetétől sokféle képben előre jelentett,
pátriárkáktól vágyódva sejtett,
prófétáktól megjövendőltetett,
angyal által üdvözlötetett,
Szentlélektől termővé tétetett,
az igaz Istent és igaz embert méhedbe fogadva világra szülted,
a szülés után szüzességedet sértetlenül megőrizted:
nyerjél nekünk esedezésed által könyörületet Istennél,
a te egyetlen Fiadnál. Amen.

O gloriosa:

Ó dicsőséges Istenszülő, mindenkor Szűz Mária,
ki mindeneknek Urát érdemletted hordani,
s az angyaloknak Királyát szűz létedre szoptatni:
kérünk, kegyeskedj mireánk gondolni,
és mindannyiunkért a Krisztus kérlelni,
hogy pártfogásoddal gyámolítva
a mennyei országba méltók legyünk eljutni. Amen.

Sancta Dei Genitrix:

Szűz Szülője Istennek, méhedbe zárta be magát,
kit világ be nem fogadhat: az Isten-Ember
Benne van igaz hitünk, mely világ bűneit törli,
s ím, megmarad sértetlenül szüzességed.
Irgalomnak szent anyja, tehozzád kiált e világ,
jőjj, segítsd te szolgálodat Boldogasszony!

Jegyzetek a liturgiáról

84. Aquinói Szent Tamás a templomszentelés ünnepeiről (Summa Theol. III. Qu. LXXXIII, art. III. ad 4.)*

... 4. ellenvetés: Csak Isten tetteit illik liturgikus ünnepléssel megülni, ahogy a 91. zsoltár mondja: „A te kezed tettein örvendezek”. A templom és az oltár azonban emberi munka eredménye, éppúgy, a kehely és a többi is. Az utóbbiak megszenteléseknek évfordulóját nem ünnepli meg nyilvánosan az Egyház, tehát a templom vagy oltár felszentelését sem kell liturgikusan visszatérő ünnepléssel megülni.

... A szentmise körülményeinek tárgyalásánál két dologra kell figyelni: 1. amennyiben azok Krisztus kínhalálának eseményeire utalnak, 2. amennyiben azok pedig e szentség tiszteletéhez tartoznak, hiszen benne Krisztus nem csak jelképesen, hanem valóságosan jelen van. E szentségnél használatos dolgokat tehát mind felszenteljük, részint a szentség iránti tiszteletből, részint hogy rámutassunk megszentelő hatásukra, mely Krisztus szenvedéséből származik...

A negyedik ellenvetésre ezt mondjuk: Az oltár konszekrációja Krisztus szentségét jelenti, a templom felszentelése pedig az egész Egyház szentségét. E szentséghez illő, hogy a templom vagy az oltár felszentelését liturgikus ünnepléssel felidézzük, más tárgyakét azonban nem. A templomszentelés évfordulóját azért ünnepeljük nyolcaddal, hogy jelezzük Krisztusnak és az Egyház tagjainak boldog feltámadását.** A templom és oltár felszentelése nem egy emberi műnek szól, mert ezeknek szellemi erejük van. Ezért olvasható: „A templomok felszentelését minden évben ünnepélyesen meg kell ülni.” Hogy pedig nyolc napon át kell az encaeniát, vagyis felszentelést ünnepelni, ezt megtalálod a Királyok könyvében a templomszentelésről szóló részben (3 Kir 8.).

* A fejezet témája: Miért ünnepeljük a szentmiseáldozatot fedett épületben és megszentelt edényekkel? A fejezetből csak az egy téma tárgyalását idézzük.

** Krisztus az üdvtörténet hatodik korszakában jött el, ma is tart a hetedik korszak, és a nyolcadik „nap” vagyis korszak az idők végén köszönt be.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorbőjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytisztelétről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékku-tatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Első-áldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a litur-giáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj „köl-tőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Kö-nyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagybőjt II. vásár-napján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népcénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizá-lás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. va-sárnapon.

29. füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószerk. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vásár-na-pon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Év végi búcsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösdi utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsan vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etűd. – Egy erkölcsan vázlata (2) – Jegyzetek a liturgiáról: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai.

33. Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szertartás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – Jegyzetek a liturgiáról: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

34. Mit adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenészünkéről. – Egy karácsonyi sequentia. – Jegyzetek a liturgiáról: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mit adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – Jegyzetek a liturgiáról: 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mit adhatunk Európának? (6) – Jegyzetek a liturgiáról: 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. Jegyzetek a liturgiáról: 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

38. Mi a szó? – „Sok haza-puffogatás...” – Aquileia – Jegyzetek a liturgiáról: 75. Mi az a „római rítus”? 2. – 76. A Hiszekegy a misében

39. A munkaerkölcs. – Micsoda nemzedék! – Attila és Szent István. – A „székely himnusz”. – Aquinói Szent Tamás az emlékezőtehetségről. – Jegyzetek a liturgiáról: 77. Irányzék a liturgikus változásokhoz. – 78. Ismét a liturgikus homíliáról.

40. A kottairás története. – Jegyzetek a liturgiáról: 79. Az egyházzene öt történelmi modellje. – 80. Egy nyári vasárnap offertórium.

41. Egy jubileum – tanulságokkal. – Morfondírozások. – Még egy szó a „haszontalan” tudományokról. – Nocsak! – A számháborúról (Ars ludendi). – Jegyzetek a liturgiáról: 81. Az úrnapi mise könyörgései. – 82. A manipulus.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egy személyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. A fórum egy értelmiségi személyes nézetének ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Az évente megjelenő tíz saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
